

А.М.Тростогон

ПРОБЛЕМИ ІТАЛІЙСЬКОГО ПРОТОРЕНЕСАНСУ В ІСТОРИОГРАФІЇ.

Відродженню належить особливе місце в історії культури. Не так вже й багато знайдеться епох, відзначених такою бурхливою інтенсивністю культурної, особливо художньої творчості, такою кількістю блискучих талантів, таким багатством чудових досягнень.

Не менш вражає і інше: пройшло п'ять століть, життя невпізнанно змінилось, а творіння великих майстрів ренесансного мистецтва не перестають хвилювати все нові і нові покоління людей.

Вперше проблема епохи Відродження в Італії була поставлена близько півтора століття назад. У 1855 р. вийшла книга французького вченого Жюльє Мітле "Ренесанс", а через п'ять років потому - праця відомого швейцарського історика і мистецтвознавця Якоба Буркгардта "Культура Відродження в Італії".¹ З тих пір питання про сутність, історичні умови, особливості і хронологічні рамки Ренесансу піднімалося в сотнях книжок і тисячах статей. Вивчення Ренесансу пройшло за півтора століття свого існування бурхливу і суперечливу еволюцію, в процесі якої боролись один з одним погляди істориків і мистецтвознавців, і зараз можна констатувати, правда, в основному серед істориків мистецтва, однастайність хоча б у питанні про факт існування мистецтва Відродження.

Аналізуючи витоки італійського Ренесансу, більшість дослідників пояснює зародження нової культурно-історичної епохи появою значних зрушень у суспільно-економічних структурах, в першу чергу зародження у базисі цих структур ранньокапіталістичних відносин. Такої точки зору дотримується, зокрема, видатний історик культури Лазарев В.М., наголошуючи на тому, що Відродження в Італії починається в XIII ст., що саме величезні соціально-економічні зміни цього часу призвели до першого розквіту італійської культури - до Проторенесансу".²

Цю думку поділяв інший відомий дослідник -Тихомиров О.М., який прагнув пояснити, чому Італія стала центром нової культурної епохи, яку роль у зародженні ренесансних тенденцій відіграла така область як Тоскана та її найбільший промисловий центр -Флоренція, як позначилося звільнення селян від кріпосної залежності на формуванні нового світосприйняття.³ Саме цей вітер свободи породив новий світогляд, вважав Любимов Л.Д., міркуючи над витоками "найбільш прогресивного перевороту", що відбувся в епоху Відродження.⁴

Л.М.Ірагіна, досліджуючи цю проблему, зазначає, що в Італії спостерігався найвищий рівень розвитку міст, з яких немала частина домоглася незалежності, утвердивши комуну - найбільш розвинуту форму адміністративної автономії. Високий ступінь урбанізації сприяв енергійному зростанню економіки Італії, що розпочалося з кінця XII ст. Широкі масштаби міжнародної торгівлі італійських міст-держав, розвиток кредиту і банківської справи, проникнення грошових відносин на село - все це сприяло інтенсифікації виробництва, провідними галузями якого стали сукноробство, шовкоткацтво і кораблебудування.⁵ Тому, вважає авторка, відбулися зміни і в соціальній структурі італійського міста. Якісні

зрушення в економіці створювали ґрунт для появи нових прошарків суспільства і трансформації старих. Вищий прошарок посполанства - торгово-фінансова і промислова верхівка - тримав у своїх руках провідні галузі виробництва, цю верству називали "новими людьми", "діловими людьми".⁶

Молода буржуазія вимагала ідеологічного обґрунтування своєї діяльності в економічній та політичній сфері, і, взагалі, свого права на існування поряд із старою аристократією. Ці прагнення викликали почасти появу гуманістичної ідеології.

Дещо до інших висновків приходить Барґ М.А. У своїй праці "Епохи та ідеї. Становлення історизму" він наголошує на тому, що суть речей в процесі генезису нової культурно-історичної епохи не зводилась, і, врешті, не може пояснюватись лише наявністю "ефемерних елементів" раннього капіталізму, оскільки, як він вважав, поширення гуманізму вийшло далеко за межі Італії.⁷

Подібні думки зустрічаються в шеститомній історії мистецтв під загальною редакцією Колпінського Ю. і Ротенберґа Є.І. Автори зауважують, що було б неправильним вважати, ніби мистецтво Ренесансу зводилось лише до відображення ідеології буржуазії. Адже гуманістична спрямованість культури Відродження, широка народність її образів об'єктивно відбивали прогресивні сторони розвитку всього суспільства в цілому. Продовжуючи свої роздуми далі, автори наголошують, що нова культура неминуче повинна була розпастися через подальше утвердження капіталістичних відносин в Європі. В цьому є своя логіка. Адже розквіт Ренесансу був пов'язаний з тим періодом, коли підвалини феодального ладу і світогляду були в містах суттєво розхитані, а буржуазно-капіталістичні відносини ще не склались у всій їхній гендлярській прозаїчності. Цінність людської особистості визначалась не тільки і не стільки "ціною" її капіталу, але також її справжніми якостями.

І ось, саме в цій площині, розглядається гуманістична концепція цілим рядом дослідників.

В італійських містах почала вироблятися світська розумова культура, вважав М.І.Карєєв, видатний російський історик, праці якого перевидуються у наш час. Саме в містах народився новий клас людей з такими розумовими запитами, коли їх вже не могла задовольнити середньовічна духовна їжа схоластичних трактатів та агіологічних легенд. Вперше, після падіння античної культури, в містах Італії виникає чисто світська інтелігенція. Розумовий рух кінця середньовіччя і початку нових часів Карєєв позначає двома термінами - відродження і гуманізм.¹⁰ Інтерес до всього людського склав основну рису цього руху.

Ці думки поділяє вищезгадана Брагіна Л.М., яка, аналізуючи ідейні витoki гуманізму, вважає, що саме різномайття цих витоків, як античних, так і середньовічних, обумовило виключну складність і суперечливість "мислячого матеріалу", на ґрунті якого здійснився синтез культурного спадку минулих століть, його переробка у відповідності з потребами часу і внутрішніми тенденціями розвитку гуманістичної культури. Світські настрої, що визначилися в соціальній психології і моралі міських прошарків середньовічної Італії, стали однією з характерних рис духовної атмосфери, в якій формувався гуманістичний світогляд. Ці тенденції, на думку автора, посилились в XIII-XIV ст., чому в значній мірі сприяла криза офіційної церковно-феодальної ідеології, яка проявилася, зокрема, в

конкретних історичних подіях – великою церковною схизмою і занепадом папської влади.¹¹

З цими ж подіями пов'язує появу італійського Відродження видатний історик мистецтва минулого століття П.П.Гнедич. Розвиток гуманістичної думки і європейської літератури збігався, на його думку, із занепадом латинського католицизму.¹²

Не обминають своєю увагою дослідники культури Відродження і досить специфічний політичний розвиток країни, що також вплинув на формування нових тенденцій в культурі Італії. Автори "Історії мистецтва зарубіжних країн" висловлюють цікаву думку про те, що одним із головних факторів появи Ренесансу були роздрібненість Італії та відсутність у країні єдиного політичного центру. Роздрібненість ця була зумовлена багатовіковою боротьбою за першість між германськими імператорами і папством. У ході цієї ворожнечі виникають партії гвельфів і гіббелінів, прихильників об'єднання країни під владою папи і німецького імператора. Саме запекла боротьба цих партій, що химерно перепліталася з чварами між ворогуючими містами та боротьба всередині самих міст характеризують історію Італії в період зародження ренесансної культури, вважають дослідники.¹³ Слід погодитися з думкою авторів даного видання, оскільки відособлення, майже насильницьке вилучення епохи Відродження з контексту історії, яке зустрічається у деяких дослідників, надто звужує історичну ретроспективу і перспективу дослідження і тим самим не сприяє розкриттю особливого і неповторного в культурі часу, що нас цікавить.

Досить оригінальними є роздуми, які висловила мистецтвознавець Майська М. з приводу витоків італійського Ренесансу. Вона обстоює ідею про існування "множинності" шляхів Відродження, наявності багатьох паралельних ліній розвитку нової культури, про різноманітні форми переходу від середньовіччя до Відродження в окремих областях Італії.¹⁴ Прагнення знайти витoki специфіки північноіталійського Ренесансу змусили авторку, як і решту дослідників, звернутися до особливостей історичної долі Італії та її соціального укладу. Отже, історики культури, мистецтвознавці, незважаючи на деякі розбіжності у поглядах, все ж дійшли до подібних висновків щодо витоків італійського Ренесансу, його історичних коренів, пов'язуючи виникнення нової культури з перебудовою феодальних суспільно-політичних та ідеологічних структур. Суспільство стало більш мобільним, важливі зміни відбулися в культурній сфері.

Наступною проблемою в історіографії італійського Відродження є питання про співвідношення античності і Ренесансу, а також про вплив грецьких вчених на формування італійської культури. Що стосується першого, то, як вважає більшість дослідників, питання "хто вище?" було цілком закономірним і не могло не виникати, проте воно було позбавлене драматизму і зовсім не зменшувало авторитету Античності, або самоповаги Ренесансу.

Як зазначає Баткін Л.М., "свідоме змагання Ренесансу з Античністю йшло ніби в одній площині, при однакових якісних критеріях, під знаком єдиної шкали цінностей".¹⁵ Це було ніби "два золотих століття", як одна рослина, що колись цвіла, зав'яла і знову дала цвіт. Саме представники італійської гуманістичної культури зуміли примирити навчання і волю до творчості, світ класичних текстів і сучасний їм світ. Це є свідченням якісного стрибка, зробленого італійцями. Відродження античності не було її механічним повторенням на новому

історичному етапі, те, що називають Відродженням, було утвердженням спадковості, відродженням у нових формах блискучої цивілізації Греції та Риму, утвердженням культури гуманістів.

Що ж до впливу грецьких вчених на італійську культуру, то в дослідженнях зустрічається думка, що причиною відродження класичної давнини на Заході було падіння Константинополя у 1453 р., і ця подія змусила багато вчених греків тікати до Італії, де вони і стали ніби розповсюджувачами давньогрецької літератури. Звичайно, не можна не погодитися з тим, що саме Візантія відіграла в середньовіччі роль берегині античного інтелектуального спадку і разом з привезеними на Захід скарбами древньої літератури сюди прийшов і цей культурний спадок. Проте, перебільшення ролі візантійських греків і, навпаки, применшення значення самих італійських вчених є неправильним, тому що італійське Відродження - це явище, не занесене зовні, а таке, що визріло в надрах італійського суспільства.

Видатні італійські мистецтвознавці Роберто Лонгі і Жуліо Арган системно спростовують думку про переважаючий вплив Візантії, без якого ніби не було б і самого Ренесансу в Італії. Так, Арган зазначає, що ще Джотто своїм мистецтвом відкинув грецьку традицію і перетворив європейську готичну культуру в таку, що бере свій початок у "латинській основі", він "покінчив із грубістю греків".¹⁶

Роберто Лонгі зауважує, що замість пошуків "грецької манери" в пам'ятках живопису потрібно шукати "латинську манеру", щоб ближче зрозуміти творчість Чимабуе і Джотто.¹⁷

Не піддають сумніву самодостатності італійського Ренесансу й інші дослідники.¹⁸

Кінець XIII - початок XIV ст. в Італії називають Передвідродженням, або Проторенесансом. Ще Джорджо Базарі, один з перших істориків мистецтва італійського Відродження, сучасник видатних діячів Ренесансу поділив нову культуру на три періоди: Проторенесанс, Раннє Відродження і Високе Відродження. Для деяких вчених поняття Проторенесансу не існує зовсім, а діячів цього періоду вони вважають представниками пізньої готики.¹⁹ Звідси - один крок до "медієвізації" Відродження. Проте з цим не можна погодитися, оскільки незважаючи на те, що нові тенденції в культурі пробивались до життя у боротьбі із залишками готичного середньовіччя і ще не розгорнулись на повну силу, це вже була підготовка Ренесансу.

Серед видатних митців Проторенесансу історики культури віддають пальму першості художнику і архітектору, найгеніальнішому серед живописців цього періоду - Джотто ді Бондоне /1266/76-1337 рр./. Угорська дослідниця Марія Прокоп у своїй монографії "Італійський живопис XIV ст." відзначає, що велич творчості Джотто визнавали вже його сучасники, зокрема, Данте в "Божественній комедії" присвятив йому відомі рядки, Петрарка писав, що перед образами Джотто відчували захоплення, яке доходило до оціпеніння.²⁰ Вже вищезгаданий Гнедич П.П. серед митців Проторенесансу першим називав Джотто, учня Чимабуе.²¹ Дк.К. Арган у своєму двотомному дослідженні зазначає, що у витоках Ренесансу колосальну роль відіграли "дві найважливіші постаті нової культури" - це Джотто і Данте.²² Автор наголошує, що античність для Джотто - це не пережиток минулого, а історичний досвід, який потрібно втілити в сучасність. Недарма діячі Відродження, гуманісти Боккачо, Петрарка, Віллані відзначали, що Джотто

перекинув місток до класичного першоджерзла, до мистецтва, основним змістом якого були природа та історія. До видатних діячів Проторенесансу Арган відносить також послідовників Джотто, що прагнули злити в єдиній тосканській культурі флорентійську та сієнську традиції.²³

Отже, щодо ролі Джотто в культурі Передвідродження, то майже всі дослідники одноставні, називаючи його творчість вищим досягненням живопису Проторенесансу.

Досить суперечливо, на фоні вищезазначеного, звучать діаметрально протилежні висловлювання дослідників італійської культури щодо участі різних видів образотворчого мистецтва в еволюції Ренесансу. Так, Гнедич П.П. вважав, що архітектура і скульптура значно поступались перед живописом, який, на його думку, був найсильнішим напрямком нової культури. Такої ж точки зору дотримується Р. Лонгі, А. Базен, Алпатов М.В. та ряд інших дослідників.

Автори "Історії мистецтва зарубіжних країн" дійшли до висновку, що передову роль у розвитку мистецтва Проторенесансу відіграли живопис і скульптура, а архітектура, на їх погляд, відставала від них і залишалась ще в рамках середньовічної традиції.²³ Цю думку дослідників поділяє і Тихомиров О.М., який вважає, наприклад, скульптурну роботу Нікколо Пізано - кафедру баптистерію в Пізі /1260 р./, одним з творів, у якому чітко виступили нові тенденції.

Свої погляди на цю проблему висловили й інші історики мистецтва. У шеститомному дослідженні "Історія мистецтва" підкреслюється, що паростки нової культури виявились насамперед в архітектурі, на підтвердження цієї думки наводяться конкретні приклади: собор Санта Марія дель Фйоре, церква Санта Кроче /Флоренція, зодчий Арнольфо ді Камбіо/. Надзвичайно важливим, вважають автори, є внесок зодчих Проторенесансу у громадянську архітектуру. До найголовніших будівель цього періоду вони відносять Палаццо дель Подеста, Палаццо делла Сеньйорія - символ республіки у Флоренції, Палаццо Пуббліко в Сієні, тощо.²⁷ Ці погляди поділяють багато інших дослідників як зарубіжних, так і радянських. Не підлягає сумніву той факт, що своє найбільш чітке і красномовне втілення стиль епохи отримав саме в архітектурі - мистецтві, що тісно пов'язане з практикою життя, з його соціальними умовами, побутом і життєвими потребами людини. Проторенесанс проявився в зодчестві ще на поч. XIII ст. Пізніше в цей культурний рух включилася скульптура і останнім в розвиток проторенесансного мистецтва вступив живопис. Зародки нового спостерігаються вже у фресках римлянина Кавалліні /90-ті рр. XIII ст./ і досягають свого апогею в творчості флорентійця Джотто ді Бондоне. Можливо, що половинчастість Проторенесансу, його "незавершеність" полегшили в XIV ст. проникнення в Італію могутньої готичної течії.

Проблема хронологічних рамок епохи італійського Відродження теж залишається досі дискусійною. Однак автор не мав на меті висвітлення цього питання в межах даної статті.

Аналіз досліджень свідчить про те, що історія культури італійського Ренесансу цікавила багатьох вчених і інтерес до неї досі не згасає, адже мистецтво, народжене цією епохою, несе в собі безсмертні етичні цінності. В радянські часи висвітленню проблем італійського Відродження приділялась значна увага, праця дослідників у цій галузі заохочувалась, видавалися багатотомні зібрання,

ілюстровані альбоми, монографії. Цьому є пояснення, адже ідеологам комунізму імпонували ідеї, висунуті діячами Відродження про цінність людської особистості, всебічний розвиток її творчих можливостей, звільнення людини від церковних пут, народження "титанів", здатних докорінно змінити світ. Проте, якщо в часи тоталітарного режиму в СРСР всі гасла про велич людини та її права залишались тільки словами, то в епоху Ренесансу в Італії високий ідеал гуманізму насправді осяяв духовне життя людей, творити кожному істинному художнику стало можливим саме в ці часи, коли людська особистість була високо піднесена у загальній свідомості. Саме в Італії з'явилися люди, чия духовність не потребувала абсолютної точки відліку і не залежала від роду, конфесії, корпорації тощо. Своїми ґрунтовними дослідженнями з історії культури італійського Ренесансу радянські мистецтвознавці зробили серйозний внесок у висвітлення проблем Відродження. Проте вони помилялись у тому, що ренесансний антропологічний ідеал не був моделлю суспільства, а являв собою модель індивіда. Італійське Відродження не знало утопій, тому що розуміло перетворення світу як експансію культури, а культуру - як діяльне і цілісне формування особистості. Коли ж хід історії виявив, що із самодіяльності окремої людини не можна побудувати щасливого існування, ренесансний ідеал почав перетворюватись в утопію. Цей висновок зробили представники зарубіжної історіографії у своїх дослідженнях. Незважаючи на різну мотивацію до вивчення італійського Відродження, різні умови і можливості досліджень, не завжди адекватні висновки /особливо у радянських авторів/, зарубіжні і радянські історики мистецтва "виклали цікаві й оригінальні погляди на найрізноманітніші проблеми Ренесансної культури, висвітлили біографії найвидатніших митців, систематизували їх творчий спадок, проаналізували особливості різних художніх шкіл Італії. Стосовно періоду Передвідродження, та, незважаючи на ряд розбіжностей, дослідники все ж сходяться на тому, що саме Флоренція дала початок усім новим могутнім осередкам італійської культури треченто в усі області країни є найважливішою подією того часу і збігається з процесом становлення загальнонаціональної мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ренессанс. Барокко. Классицизм. Проблема стилей в западноевропейском искусстве XV-XVII вв. - М., 1966. - С.12; 2. Лазарев В.Н. Происхождение итальянского Возрождения. - Т.1. - Искусство Проторенессанса. - М., 1956.-С.123; 3.Тихомиров А.Н. Искусство итальянского Возрождения. - М., 1963. -С.5,6; 4.Любимов Л.Д. Искусство Западной Европы. Средние века. Возрождение в Италии. - М., 1982. - С.117; 5. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм.- М., 1977. - С.34-35; 6. Там само; 7.Барг М.А. Эпохи и идеи. Становление историзма. - М., 1987. - С.205; 8.История искусства в 6-ти томах.- М., 1962. - т.3. - С.11-12; 9. Там само; 10.Карсеев Н.И. Общий ход всемирной истории. - Заокский, 1993. - С.189; 11.Брагина Л.М. Вказана праця. - С.76; 12.Гнедич П.П. Всемирная история искусств. - М., 1966. - С.340-343; 13.История искусства зарубежных стран. - М., 1982. - С.161,162; 14. Классическое искусство Запада. Сборник статей по искусству. - М., 1973. - С. 19; 15.Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности. - М., 1989.-С.44,45; 16.Арган Джулио. История итальянского искусства. - М., 1990. - Т.1.-С.166; 17. Лонги Роберто. От Чимабуэ до Моранди. - М., 1984. -С.270; 18.Кареев Н.И. Вказана праця; Алпатов М.В. Художественные проблемы итальянского Возрождения. - М., 1976; Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. - М., 1985 та ін.; 19. Либман М.Я. Проблема стиля в изобразительном искусстве эпохи Возрождения в Италии. В кн.: "Ренессанс. Барокко. Классицизм". - М., 1966. - С.13; 20.Прокопч Мария. Итальянская живопись XIV века.-Будапешт, 1988.-С.22; 21. Гнедич П.П. Вказана праця. - С.343; 22. Арган Джулио. Вказана

праця. - С.165; 23. Арган Джулио. Вказана праця. - С.172; 24. Лонги Роберто. От Чимабуэ до Моранди. - М., 1985; Базен Жермен. История истории искусства: от Вазари до наших дней. - М., 1995; Алпатов М.В. Художественные проблемы итальянского Возрождения. - М., 1976; 25. История искусства зарубежных стран. - М., 1982. - С. 164; 26. Тихомиров О.М. Вказана праця. - С.8; 27. История искусства. Вказана праця. - Т.3. - С.18.

О.В.Зінько

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА 20-х – 30-х рр. ПРО МОЛОДІЖНИЙ РУХ УКРАЇНИ У 20-ті рр.

Вже на початку 20-х рр. з'явилися праці, які в певній мірі намагались систематизувати та узагальнити публікації з історії молодіжного руху¹. Переважно це були статті й огляди літератури з історії молодіжного руху, які друкувались у той період на сторінках журналів "Юный коммунист", "Комсомольская летопись", "Комуністичний юнацький рух" тощо.

З другої половини 30-х років історіографічне осмислення літератури з молодіжної тематики практично припинилось. Розвиток історіографії як спеціальної галузі історичної науки накреслився у кінці 50-х – на початку 60-х рр.. Але в публікаціях, присвячених безпосередньо молодіжній тематиці, історія молодіжного руху ототожнювалась з історією комсомолу, який був лише частиною молодіжного руху України у 20-ті роки.

Аналіз літературних джерел 20-х – 30-х рр. показує, що, крім комсомолу, в Україні на початку 20-х рр. широку популярність мали й інші молодіжні організації. Серед них: Комуністична юнацька спілка /КЮС/, Українська комуністична спілка робітничої молоді /УКРЮС/, Єврейська комуністична спілка молоді /Євкамол/, а також меншовицькі, есерівські, анархістські групи та союзи.

Політичні події в Україні 1917-1921 рр. поширили ідею національної самосвідомості на всі прошарки українського суспільства. Ідея незалежності була досить популярною серед української молоді. Вона сприяла оформленню різноманітних груп і союзів, які стояли на позиції національного самовизначення. Однак перемога більшовиків у громадянській війні поклала початок оформленню радянської політичної системи. Головним її завданням було збереження територіальної цілісності колишньої Російської імперії. Для України це означало втрату надії на розбудову національної держави. Прибічниками більшовицької політики в Україні були комсомольці.

Складність та суперечливість молодіжного руху України 20-х рр., наявність у ньому як прихильників "самостійності", так і прихильників "більшовизму" призвели до досліджень питань про основні тенденції формування політичних орієнтирів молоді в Україні 20-х років, місце молоді в політичній системі суспільства, в суспільно-політичних структурах того часу, про механізми реалізації суспільно-політичної активності молоді тощо.

Початок системного аналізу цих проблем було покладено створенням у 1921 р. при ЦК ЛКСМУ комісії по вивченню історії молодіжного руху – Істмолу. Але вже перші огляди істмольських видань показали, що з усіх молодіжних організацій